

Vakıflar Dergisi

80. Yıl

Özel Sayısı

Ankara 2019

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: 2019 - 80.Yıl Özel Sayısı - Hakemli Dergidir.

TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KEREMLİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysıl TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Vakıflar Hangi Statüde Bir İdarî Yapı İle Yönetilmelidir?	11
What should be the Statute and Administrative Structure of Waqfs?	
Nazif Öztürk	
İktisat Tarihi Açısından Vakıflar	73
Waqfs From The Perspective Of History Of Economics	
Murat Çizakça	
Nakid Para Vakfı İle İlgili Çivi-zâde'nin Ebussu'ûd'a Yazdığı Reddiye Risâlesi	87
Refutation of Chiwi-zadah against Abussu'ud Effendi on Cash Waqfs	
Ahmet Akgündüz	
Gelenekçi Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar	103
Waqfs and Temliks (Freehold Properties) in Traditional Ottoman Reform Thought	
Mehmet Öz	
Osmanlı Finansal Zihniyetinin Bir Göstergesi Olarak Para Vakıflarına Bir Bakış	115
A Look at the Cash Waqfs as an Indicator of Ottoman Financial Mentality	
Mehmet Bulut - Cem Korkut	
Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansmanı	135
Role of Waqfs in Ottoman Water Structures: Financing the Construction, Repair and Service Expenses	
Said Öztürk	
Muhasebe Kayıtları Işığında Mektep Vakıflarının Gelir Giderleri: 18. Yüzyıl Sonları Üsküdar Örneği	159
Income and Expenses of the School Waqfs in the Light of Accounting Records: Example of the Late 18th Century Üsküdar	
Süleyman Kaya - Muhammed Emin Durmuş	
Tuna Sahilinde On Altıncı Yüzyılda Kurulmuş Bir Osmanlı Yerleşimi: İsmail Geçidi Kasabası	189
An Ottoman Town situated in the basin of Danube at the end of the sixteenth century: The town of İsmail Geçidi	
Mehmet Akif Erdoğan	
Dedebalıların İzinde II: Dedebalı Zaviyesi ve Harmancık Kazası Dedebalı Karyesi	211
In Pursuit of Dedebali Community II: Dedebali Zawiyyah and Dedebali Village of Harmancik District	
Saim Savaş	
Vakıf Medeniyeti	245
Prof. Dr. Halil İnalçık	
Prof. Dr. İlber Ortaylı İle Vakıf Medeniyeti Üzerine	249
Mahmut Bıyıklı	
Semavi Eyice İle Bir Sohbet Bir Konferans	255
M. Sacit Pekak	

Bir ınarın Ardından: Prof Dr. Hakkı Acun'un Yaşam Öyküsü ve Bilimsel Kişiliği.....	289
M.Fatih Müderrisoğlu - Bülent İşler	
Orhan Cezmi Tuncer: Her Vakıf Yapısında Tanrısal Güzelliđi Gördüm	297
Mehmet Kurtoğlu	
Hocası Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'ın Kaleminden Sanat Tarihçi Yekta Demiralp	307
Rahmi Hüseyin Ünal	
Türkiye'deki Bizans Sanatı Tarihinin Bir ınarı: Hocam Prof. Dr. Yıldız Ötüken	311
Zeynep Mercangöz	
Geçmişten Geleceđe Bir Vizyon Çizmek (Vakıflar Genel Müdürlüđu Yayıncılığı).....	321
Publishing of General Directorate of Foundations; A Visionary Look From Past to Future	
Mehmet Kurtoğlu	
Vakıflar Dergisi 2013-2019 Yayın Dönemi (40-50. Sayılar) Deđerlendirmesi ve Bibliyografyası	343
Waqfs Journal 2013-2019 Publication Period (40-50 issues) Evaluation and Bibliography	
Hasan Demirtaş	

Osmanlı Su Yapılarında Vakıfların Rolü: Tesis, Onarım ve Hizmet Giderlerinin Finansmanı*

Said Öztürk**

Öz

Su ihtiyacını temine yönelik yapıların tesisi, onarımı ve su hizmetlerinin yerine getirilmesi vakıf kurumunun belli başlı faaliyet alanlarından birini teşkil etmiştir. Vakıf kaynaklarının desteği sayesinde su yapılarının işlevi uzun asırlar devam etmiştir.

Osmanlı sultanları, hanım sultanlar, üst bürokrasi ve toplumun her kesiminden insanın yakından ilgilendiği su meselesinin çözümü için büyük bütçeler gerektiren yatırımlar yapılmış, İstanbul başta olmak üzere çoğu Osmanlı şehirlerinde suyolları, kemerler, çeşme ve sebiller ve daha birçok su yapıları inşa edilmiştir. Yapılan hizmetin sürdürülebilir olması için de vakıflar tesis edilerek kaynak ayrılmıştır. Su yapılarının sadece inşaaı değil, zamanla ortaya çıkan onarımlarının yapılmasında, su hizmetlerinde istihdam edilen kişilerin ücretlerinin ödenmesinde vakıf kaynaklar sıkça kullanılmıştır. Bu sayede şehirlerin su ihtiyacının temininde ve bu hizmetin devam etmesinde kamu idaresine önemli destek sağlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Vakıf su yapıları, Altyapı finansmanı.

A Role of Waqfs in Ottoman Water Structures: Financing of Facility, Repair and Service Expenses

Abstract

Establishment of facilities for water supply, repair, and fulfilment of water services has been one of the main areas of activity of the waqfs. Thanks to the support of waqf resources, the function of the water structures continued for many centuries.

Investments requiring large budgets were made for the solution of water issue by the Ottoman sultans, sultanas, the upper bureaucracy and the people of all walks of society. Thus, waterways, arches, fountains and many other water structures were built in most Ottoman cities, particularly in Istanbul.

In order to ensure the sustainability of the water structures and services, waqfs have been established to provide resources. Not only the cost of building facilities for water supply and their repair but also the wages of the workers employed for water services have been covered by the funds of the waqfs. In this way, significant support has been provided to the public administration in the provision of water needs of cities and the continuation of this service.

Keywords: Waqf water structures, Infrastructure financing.

* Bu metin, İSTSU-İstanbul Su Kongresi ve Fuarı, 11-13 Ekim 2018'de kongrede yapılan konuşmanın geliştirilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, saidozturk@hotmail.com; Orcid Id: 0000-0002-2476-1475.

1. Giriş

Ondokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren başlayan ve yirminci yüzyılda yaygınlık kazanan refah devleti politikaları gereği milli gelir içerisinde kamu harcamalarının oranı yükselirken, sosyal refahı artırıcı hizmetlerin sahası genişledi. Eğitim ve sağlık hizmetleri, yoksulluğu azaltıcı doğrudan veya dolaylı ödemeler arttı, sosyal güvenlik kurumunu geliştirmeye yönelik çabalar hızlandı. Ne varki, yirminci yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ekonomik nedenlerle refah devleti politikaları yerini liberal fikirlere bıraktı ve devletin yerine getirmekle yükümlü olduğu hizmetlerin ne olduğu sorgulanmaya başladı. Dönem içinde kamunun hizmet yükümlülüğü ve hizmetin gerçekleştirme biçiminde değişimler meydana geldi.¹

Bu genel eğilim takib edilerek ülkemizde eğitim ve sağlık hizmetleri ve bir kısım beledi hizmetlerin ifâsında özel sektöre ve vakıf kurumuna daha fazla alan açılmaya başlandı. 1930 yılında yayınlanan ve uzun süre yürürlükte kalan 1530 sayılı Belediye Kanunu'nda² mahalli idarelere yüklenen şümmüllü görev ve sorumlulukların çerçevesi ve gerekse hizmeti ifâ biçimi de değişime uğradı.

Bu değişim trendi içerisinde özel sektör ve vakıf kurumunun artan etkisine rağmen, hâlen sosyal refah devletinin bir gereği olarak kamunun hizmet yükümlülüğü altında gerçekleştirilen eğitim, sağlık, bayındırlık gibi alanlara yönelik hizmet ve altyapı yatırımları, geçmiş Osmanlı asırlarında uzun süre kamu, özel ve vakıf kaynaklar devreye girmek suretiyle gerçekleştirilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde refahın sağlanması ve toplum tabanına yayılması bir devlet politikası olarak izleniyordu. "İbadullahın terfih-i ahvalleri" gibi cümlelerle ifade edilen bu politik tercih, kamu faaliyetlerini yönlendirmiş, bütün Osmanlı asırlarında sürdürülmüştür.³ Bu sebeple, Osmanlı yöneticileri halkın sağlık, gıda, su, giyim, ısınma, barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına özel önem vermişlerdir.

"Bu Dâru's-saltana gâyet kalabalık bir belde olmağla sekenesinin havâic-i zaruriyeleri tedarikinde ihtimam olunmak vâcibedendir ... sekene-i dâru's-saltanatı's-seniyye'lerinin muhtaç oldukları kâffe-i eşya ve erzakın celb ve cem'i için ikdamât-ı lâzime ve mümkünenin icrâsında zerre-i mâ kusus olmayup bundan böyle dahi tecvîz-i fütûr olmayarak..."⁴

Kamu idaresinin üzerinde hassasiyetle durduğu şehirlerin imarı ve halkın zaruri ihtiyaçlarının karşılanması yönündeki çalışmaları vakıflar desteklemiş, müessesât-ı hayriye denilen kamu yararını gözetilerek bayındırlık, sağlık ve eğitim vb. hizmetlerin ifası için yapılan eserlerin çoğu vakıflar tarafından tesis edilmiş ve giderleri de vakıflarca karşılanmıştır.

1 Refah devleti ve sosyal devlet anlayışı ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. Batıda gelişmeler ve Türkiye'de uygulama şekliyle ilgili bk. Güngör Özcan, Türkiye'de Kamu Harcamalarının Sosyal Refah Devleti Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2009. Kamu hizmet yükümlülüğündeki değişim için ayrıca bk. H. Bahadır Eser, Dilek Memişoğlu, Gökhan Özdamar, "Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo-Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl 2011, Cilt 16, Sayı 2, s. 201-217.

2 1580 Sayılı Belediye Kanunu: 14 Nisan 1930 tarih ve 1471 sayılı Resmî Gazete.

3 Değerlendirmeler için bk. Mehmet Genç, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Sayı 42, Ankara 2014, s. 9-18; Bedri Gencer "Sosyal Devletten Kerim Devlete", Bilgi, Sayı 19 (2009/2), İstanbul 2009, s. 1-18.

4 Bk. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn, nr.17541.

Şehirlerin su ihtiyacını temine yönelik çalışmalar vakıfların ilgilendiği belli başlı faaliyet alanlarından biri olmuştur. Erken İslami dönemde bu yönde başlayan çalışmalar Osmanlı asırlarında en üst seviyeye yükselmiştir. İslâm tarihinde sularla ilgili kurulan vakıflar Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. Hz. Osman, hicretten sonra başta Müslümanlar olmak üzere Medine halkının su ihtiyacını gidermek amacıyla yüksek bir meblağla Rume Kuyusu'nu satın alarak vakfetmiştir.⁵ Kadı İzzüddin -1252 tarihinde düzenlemiş olduğu vakfiyeye göre- Konya'da kendi adıyla inşâ ettirdiği külliyyeye Kestel ormanlarından su getirmiştir (Bayram, 2010: 107; Sağır, 2016: 451). Osmanlı öncesi Anadolu'da kurulan su yapılarının en eski örnekleri içerisinde Beyşehir yolu üzerindeki 1204 tarihli Kızılören Kervansarayı'nın cephesindeki çeşme; Tokat'ın Pazar ilçesindeki 1239 tarihli Hatun Hanı cephesindeki çeşme ve 1271 tarihli Sivas Gök Medrese'nin cephesindeki çeşme zikredilebilir (Öztürk- Çam, 2010: 350-351).

İstanbul başta olmak üzere bütün Osmanlı kentlerinde suyun temin edilmesi için gerek kamu otoritesi olsun gerek sivil toplum olsun büyük gayret göstermiştir. Osmanlı sultanlarının büyük gayreti yanında, hanım sultanlar, merkezdeki üst bürokrasi, taşra bürokrasisi ve vakıflar su temini ile doğrudan ilgilenmişler ve bu sayede uzak mesafelerden büyük bütçeler ayrılarak şehrin mahallelerine, çeşmelere, cami ve mescitlere, hamamlara su getirilmiştir. Su yapılarının tesisi, onarımı ve su hizmetlerinin yerine getirilmesinde çoğu zaman vakıf kaynaklar finansal destek sağlamıştır.

2. Su Yapıları ve Suyolları Tesisi

Gerek İstanbul'da gerek Osmanlı taşrasında bidayetten inşa edilen kemer, su yolu, bent, çeşme, su kuyusu, su terazisi vb. su yapılarının finansmanı kamu, özel ve vakıf kaynaklardan sağlanmıştır.

2.A. Kamu Kaynakları

Özellikle payitaht İstanbul'un abidevi su yapıları ve uzun mesafe suyolları inşaaasının bida-yette finansmanı kamu kaynaklarından veya sultanın kendi hesabından karşılanmıştır. Kırkçeşme suyollarının finansmanı buna tipik bir örnektir.⁶

5 Köksal, M. Asım, İslâm Tarihi-Medine Devri, İstanbul 1987, Cilt 1, s. 193-194, nakleden Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, 2008, s.379-417.

6 *Tezkiretü'l-Bünyan*'da suyun hangi yöntemle getirileceğini soran Kanuni'ye; "bendelerünüzün hadd ü hasrı yok, buyurun her biri hizmette can verürler" ya da "ücretle herkese dest-müzd ta'yin oluna. Hazine sarf olunup üstadiye ile işlene" cevabı karşısında Kanuni "kendü malumuzdan ücret ile getüreyüz..." ifadesi geçer. Bk. Saî Çelebi, *Tezkiretü'l-Bünyan*, Yayına Hazırlayan: Sadık Erdem, İstanbul 1988, s. 58-59. Padişahın ceyb-i hümayun yani şahsi gelir listesinde yer alan Mısır irsaliyesinin hayrata sarfedilmesinin uygun olup olmayacağını dönemin şeyhülislamı Ebussuud Efendi'ye sorup "caizdir" diye müsbet cevap alınca Kanuni bu kaynağı Kırkçeşme su projesinin finansmanında kullanmıştır: "su getirmek için büyük kemerler binasına sarf olundu ve şehre nice münasib mahallerde sular getirmekle alemi ihyâya sebep olmuştur". Bk. *Solakzade Tarihi I-II*, Yay. Vahid Çabuk, Ankara 1989, C. 2, s. 135-136; Fatma Şensoy, "İstanbul'un Tarihi Vakıf Suları Ve Kırkçeşme", *Suyu Arayan İstanbul*, (ed.) Said Öztürk, İSKİ Yayınları. İstanbul 2006, s. 93.

Sultanın imar faaliyetlerinde kullandığı mali kaynağın iç hazineden olduğuna dair bk. A. Şevki Duymaz, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri*, Dr. Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2003, s. 25; Fatih Müderrisoğlu- H. Çetin Arslan, "Osmanlı Sanatının Mali Kaynakları, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 27, Ankara 1998, s. 97. Harcamaların hazineden karşılandığına ilişkin bk. Kazım Çeçen, İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları, İstanbul 2000, s. 39; Ünal Öziş- Ahmet Alkan-Yalçın Özdemir,

İstanbul'un kuzeybatısında yer alan Kırkçeşme suyollarının yapımına Kanuni Sultan Süleyman'ın (saltanatı 1520-1566) emri ile Mimar Sinan tarafından 1554'de başlanmış, 1563'de bitirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ilaveler, katmalarla takviye edilen su sistemi menba, bent, çok sayıda büyük kemerler ve sair yapılardan oluşmuştur. Kırkçeşme suyolu üzerinde 33 su kemeri yapılmıştır. Bu suyolundan beslenen 135 çeşme vardır. Sonradan yapılan çeşmelerle sayı yükselmiştir. Suyun nihayete erdiği yer Topkapı Sarayı'dır. Kırkçeşme sularının başlangıcından Eğrikapı Maksemi'ne kadar toplam uzunluğu 55.374 metredir (Çeçen, 2000, s. 47-48). Yapımına büyük kaynaklar ayrılmıştır. Kanuni'nin şahsî vakfı olan Kırkçeşme tesislerinin maliyeti *Tezkiretü'l-Bünyan*'a göre 50.054.207 akçedir. Kazım Çeçen'in hesaplamalarına göre 32.084.746 kg 85 ayar gümüş (Saî Çelebi, 1988: 64; Çeçen, 2000: 43, 47, 48) 1563 yılı akçe değeri dikkate alınırsa $50.054.207 \times 0,86 = 43.046.618,02$ ABD dolarıdır. Tarihçi Peçevi ise eserinde, Kırkçeşme sularının maliyetinin 507 yük 80 bin akçe yani 50.780.000 akçeye ulaştığını, Süleymaniye Camii'nin yapım masrafından "çok nâkıs" olmadığını belirtmektedir Peçevi'nin verdiği bilgilere göre ise maliyet $50.780.000 \times 0,86 = 43.670.800$ ABD dolarıdır (İbrahim Peçevî, 1281/1864: 423).

Kanunî, Kâğıthane sularının düzenli bir şekilde şehre hizmet verebilmesi için bir kasaba ve beş köyün gelirini vakfetmiştir.⁷ Kanuni'nin vakfiyesinde tahsis edilen kaynaklar Kırkçeşme Suyolu'nun yapımından sonra hizmetin sürekliliğini sağlamak için yapılmıştır. İhtiyaç duyulduğunda onarımın yapılması ve hizmet giderlerinin sağlanması amaçlanmıştır.

Kıbrıs'ın fethi sonrası Lefkoşa'ya su getirmek için yapılan 25800 akçe tutarındaki harcama Kıbrıs'ın Osmanlı idaresindeki ilk bütçesinde gider kalemlerinde yer almış, dolayısıyla hazineden karşılanmıştır (Sahillioğlu, 1967: 18, 26). 1576 tarihinde Girne Kalesi'ne yeterli su isale için kemer inşaatı ve masrafının hazineden karşılanması istenilecektir (Dinç-Çelik, 2012: 39).

Bir diğer örnek ise Kirazdere'ye yapılan yeni bend. İstanbul halkının su ihtiyacı şiddetlenince bentlerin temizlenmesi, tamiri iki bende yapılacak ilaveler ile Kirazdere'ye yeniden bir bend inşaatı gündeme gelmiştir. Bunun için elli bin kuruşluk bir tahsisat ayrılarak başlanması için padişah iradesi çıkmıştır. Gerekli kaynak hazineden sağlanmıştır.⁸

2.B. Vakfa Dönüştürülen Özel Şahıs Kaynakları

Özel şahıslar su yapıları inşa etmişlerdir. İnşa edilen bu yapıların bir kısmı çok sayıda tesisi içine alan yüksek bütçeli yapılardır. Şahısların kendi bütçe imkânlarını kullanarak yaptıkları yapılar daha çok tekil örnekler teşkil eder. Taşrada tesbit ettiği bir su kaynağını ana isale hattına bağlayarak şehrin bir mahallesinde inşa ettiği bir çeşmeye, bir cami şadırvanına suyu getirmesi, bir çeşme veya kuyu inşaatı gibi örnekler görülmektedir.

Uygulamaya bakıldığında özel şahıslar bidayeten inşa ettikleri eserlerin finansmanını evvela kendi bütçelerinden ayırıyor, daha sonra bu yapıların sürekli hizmetini sağlamak amacıyla bir vakıf tesis ediyordu. Başta sultanlar, valide sultanlar, üst bürokratların geride bıraktıkları vakıf su eserlerinde bidayeten inşaatında bu uygulama görülmektedir.

Abidevi su yapıları ve bir şehrin su ihtiyacını karşılayacak çok sayıda sebil ve çeşmenin inşaatından sonra vakfiye tertib ediliyor, bu yapılar vakfedildiği gibi, bu yapıların tamir ve

Mühendis ve Mimar Sinan, İzmir 2018, s. 89.

7 Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA), Defter no:1388, Sayfa no:1, Sıra no:1.

8 15 Muharrem 1221/4 Nisan 1806 tarihli; BOA, Cevdet Belediye, nr. 6642.

onarım masraflarını ve bir tür işletme giderlerini sağlamak amacıyla menkul veya gayrimenkul kaynaklar, varlıklar vakfediliyordu. Vakfedilen bu kaynakların yıllık gelirleri ile hizmet giderleri karşılanıyor, gerekli görülen tamirler yapılıyordu. Vakıf kaynaklar sayesinde hizmetin sürekliliği sağlanmış oluyordu (Öziş vd, 2018: 91) .⁹

Özel şahıslar, şehrin mücavir alanlarında tesbit edip ana isale hattına kattığı ve belli ölçülerde hak sahibi olduğu suyu da vakfediyordu. Kişilerin tesbit edip çıkardığı sulara belirli bir bedel ödenerek ana isale hattına, oradan da istenilen su yapısına bağlandığı görülmektedir. Bedel ödenip alınan ve bir sebil veya çeşmeye bağlanarak kamunun istifadesine sunulan su artık bir vakıf sudur. 1583 yılında Anadolu Defterdarı Abdülmuhiyî'nin Ayvadlı'da bulunduğu dört kamış suyun üç kamışı, Valide Sultan tarafından 30.000 akçeye¹⁰ satın alınarak Ali Paşa Camii yakınındaki Dikilitaş önünde yaptıracağı hamama bağlanmıştır.¹¹ Abdülmuhiyî Efendi geri kalan bir kamış suyu da evi civarında yaptıracağı çeşmeye akıtmak istemiştir (BOA, Mühimme Defteri, nr.48, s.269, hüküm 767). Kıbrıs'da Mustafa isimli çorbacı (yeniçeri zabiti) kendi gelirinden on adet yeni kuyu kazdırmış, çıkan suyun yarısını Ömeriye Camii'ne, yarısını kendi hanesine akıtarak suyoluna ortak olmuştur. Mustafa Paşa vakfına da her yıl 360 akçe mukataa (kira) ödemiştir. Kıbrıs Muhassılı Ali Ruhi Efendi, Lefkoşa Kalesi dışındaki su kaynakları çevresinde kazdırdığı 35 kuyudan sağladığı 16 lüle suyun 14 lülesini Haremeyn evkafına bağışlamış, geri kalan iki lüle suyu yeni yaptırdığı camiye ve evine götürmesine Haremeyn evkafı müsaade etmiştir (Dinç- Çelik, 2012: 51, 52). Bu tür örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Sokollu Mehmed Paşa'nın 21 Nisan 1574 tarihli vakfiyesinde, Eyüp Camii yakınında dâru'lkurra, türbe ve çeşmeler, Mekke'de daruşşifa, çeşme, bend ve sebiller, Kâğıthane ve Ayazmabaşı denilen mahallerden İstanbul'un muhtelif mahallelerine getirdikleri sular ve yaptırdığı sebil, su kuyusu, hazne, çeşmeler ile İstanbul dışında Lüleburgaz, Bosna, Halep ve buralara bağlı sair yerlerde yaptırdıkları, çeşme, sebil ve su yolları vakfa dönüştürülen su yapılarıdır.¹²

Yusuf Ağa'nın 1805 tarihli vakfiyesinde, Yusuf Ağa'nın muhtelif hizmetler için vakfettiği gayrimenkulleri yanında İstanbul'da Yoros (Beykoz) nahiyesine bağlı Dereseki köyünde *Karakulak Suyu* denilen beş masura akar içme suyu ve iki çeşmeyi, Bahçeköy'de ihya ettiği bentten elde ettiği toplam sekiz masura içme suyunu bütün müştemilatıyla vakfettiği kayıtlıdır.¹³

Şeyhü'l-İslâm Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi, Bursa'nın su ihtiyacına önemli ölçüde cevap vermiş, *Müftü suyu* adıyla anılan suyu, Uludağ eteğindeki Gümgüm Mesiresi'nden (diğer bir bilgi Ayıalanı denilen mevkiden) alarak Namazgâh üzerinden Bursa'ya getirmiş ve şehirde yaptırdığı kırkın üzerinde çeşmeye, üç maksime, dört şadırvana, bir küpe, dört hamama ve üç adet havuza vermiştir (Çiftçi, 2002: 63-64.) Bu hizmetin sürdürülebilmesi için de birçok gayrimenkul vakfetmiş, bununla ilgili 1654 tarihli bir vakfiye düzenlemiştir. Çeşme, şadırvan, maksim, hamam ve suyollarının bakım onarımlarının yapılması, görevli ücretlerinin tediyesi

9 Kıbrıs'da Ebubekir Paşa 1747 yılında su tesislerini inşa ettikten sonra 1748 yılında vakfiye tesis etmiştir. Bkz. Beria Remzi Özorun, "Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 16, Ankara 1982, s. 28.

10 1581 yılı 1 akçe 0.65 ABD dolarına tekabül ediyordu. 30.000 x 0.65 = 19.500 ABD doları.

11 BOA, Mühimme Defteri, nr.48, s. 269, hüküm 766; Pamuk (2000: 24).

12 VGMA, Defter no 572, sayfa no 27 sıra no 20.

13 İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi, Evkaf Müfettişliği, Defter no 289, sayfa no 82-88.

gibi konular vakfiyede yer almıştır.¹⁴ Vakfiyede suyun akıtıldığı bütün çeşmeler, şadırvanlar ve havuzlar, hamamlar bütün adres bilgileri ile ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

1746 da Kıbrıs Valisi olan Ebubekir Paşa'nın Kıbrıs'ta inşa ettiği su yapılarında da benzer yöntemler kullanılmıştır. El-hac Ebubekir Paşa bin İbrahim kendi imkânlarıyla çıkardığı suyu, yaptırdığı 14 adet çeşmeyi ve arazi, bağ ve değirmenleri vakfetmiştir.¹⁵ Suyu şehre ulaştıracak üç büyük köprü ve bu köprüleri destekleyecek kemerler inşa edilir. Köprülerden biri 50, diğeri 13 ve bir diğeri 31 kemer olmak üzere 93 kemerin desteklediği köprülerin yapım maliyetinin 50 bin kuruştan fazla olduğu tahmin edilmektedir (Özoran, 1982: 27) Vakfettiği gayrimenkullerin geliriyle diğer hizmetleri haricinde Kıbrıs'ta Tuzla şehrinde yaptırdığı suyolları ve çok sayıda çeşmenin bakım ve onarımı yapılacak, görevli ücretleri karşılanacaktı. Ebubekir Paşa'nın uyguladığı bir diğer yöntem ise, şehre getirdiği suyun fazlasından evlerine almak isteyenlere ve çeşmelerden akıp giden atıksu ile arazi sulamak isteyenlere yıllık belirli bir miktar icar bedeli ile icara vermek suretiyle vakfa gelir oluşturmaktır. 1748 tarihli kayda göre¹⁶ senelik 152,5 kuruş vakıf adına icar bedeli tahsil edilmiştir. 1845 yılında kira geliri aynı kalmıştır (Dinç-Çelik, 2012: 42-43). Vakıf suyunun kiraya verilmesinin başka örnekleri de bulunmaktadır. Eski Kıbrıs muhassıllarından Hüseyin Ağa 1801'de Kıbrıs'da tesis ettiği vakfa ait suyun bir masurası, evine götürmek isteyen Sarı Ali Ağazade Süleyman Efendi isimli kişiye kiralanmıştı. Kıbrıs'da Dağ kazası Lakadamya köyünde evkaf suları 1863 yılında tarla, bahçe sulamak amacıyla belirli saatlerle sınırlı kullanımı için icare-i vahide ile kiralanmıştı. Bir diğer örnek yine Kıbrıs'tan; Girne kazasına bağlı Lapta köyünün suyu Haremeyni'ş-Şerifeyn evkafı mütevellisi tarafından idare ediliyor ve üçer yıllığına köyün kullanımına kiraya veriliyordu (Dinç-Çelik, 2012: 44, 45, 50). Ebubekir Paşa'nın bir diğer faaliyeti Mora'da gerçekleşmiştir. Mora'da Tirepoliçe şehrinde Ceboli mevkiinde tesbit edip çıkardığı altmış bir buçuk masura, bir çuvaldız suyu, şehirde bulunan cami, çeşme, medrese ve muhtelif mahallere kanallarla götürerek vakfetmiş, bu hizmetlerin görülmesi için de tayin olunan görevlilerin ücretlerini su yolu üzerine kurduğu üç değirmenin gelirinden karşılamıştır¹⁷. Kıbrıs'da ilk su vakfı kuranlardan Baf Sancakbeyi Mehmet Bey b. Ebubekir 1592'de su kanalları, kemerler ve çeşmeler inşa ettirmiş, kurduğu vakıf ile bu yapıları finanse etmiştir. Birçok köy ve kasabada vakfa gelir getiren kaynaklar tahsis etmiştir (Dinç-Çelik, 2012: 40). Kıbrıs muhassılı Süleyman Efendi (1766) Lefkoşa'da halkın su ihtiyacını karşılamak üzere su kuyuları kazdırmış, bir de çeşme yaptırmış, bakım ve tamiri için şehirdeki dükkânını vakfetmişti (Dinç-Çelik, 2012: 46).

Fazıl Ahmed Paşa, İzmir'de yaptırdığı 68 adet çeşme, 8 adet su terazisi ile 2 adet şadırvanı vakfiyedeki ifadesiyle “vakf ve tesbîl” etmiştir. 1678 tarihli düzenlenen vakfiyesi ile su hizmetlerinin yürütülmesi için gerekli kaynağın temini için de İstanbul, İzmir, Rumeli, Ukrayna ve Girit'te birçok gayrimenkulü vakfetmiştir.¹⁸ Silistre'de Özi Valisi Mehmed Paşa ve Silistre Sancak Beyi Bali Bey şehirde çok sayıda çeşme yaptırmış, Bali Bey, 100.000 akçelik para vakfi tesis ederek hizmetlerini finanse etmiştir (Köç, 2018: 14).

14 Vakfiye metni: Bursa Şerhiye Sicilleri, Defter no: B-130, sayfa no:46; VGMA, Defter no 2163, sayfa no 60-61, sıra no 45; Said Öztürk (ed) İstanbul Su Vakıfları I-X, (İSKİ tarafından desteklenen proje kapsamında hazırlanan yayınlanmamış metin), c. 10, s.334-337.

15 1748 tarihli vakfiye için bk. VGMA, Defter no 737 Sayfa no 11, Sıra no 1. Vakfedilen gayrimenkuller; 37, 20 ve 13 dönüm olmak üzere üç ayrı arazi, 4 dönüm bağ, iki ayrı değirmen.

16 VGMA, Defter no 737, sayfa no 1, sıra no 1.

17 1755 tarihli vakfiye için bk. VGMA, Defter no 737, sayfa no 3, sıra no 3.

18 VGMA, Defter no 580, sayfa no 140, sıra no78; İstanbul Su Vakıfları, (ed. Said Öztürk), c. 10, s. 252 vd.

3. Su Yapılarının Tamiri Ve Finansmanı

Su yapıları ve suyollarının bakımı ve onarımı konusunda yerleşmiş usuller vardı. Kamu kurumlarının, vakıfların, köylerin ve gerçek kişilerin yükümlülükleri bulunuyordu (Çelik, 2006: 13 vd.). Tesbit ettiğimiz finansman yöntemlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

3.1. Kamu Kaynakları: Doğrudan hazine, muhtelif kamu kurumları ve belediye bütçesinden kaynak ayrılması. 1566 yılında Edirnekepi civarında Gümrükhane çarşısındaki çeşmenin yapılan tamir masrafları hassa harcıdan sağlanmıştır.¹⁹ 1838 yılında Beyoğlu'ndaki Tophane-i Âmire suyollarının tamir masrafları Mansure Hazinesi'nden ödenmiştir.²⁰ 19. yüzyılda şehremanetinin kurulması ile (1855) belediyeler tamir işlerini üstleneceklerdir. Çeşme kazasına tabi Yeni nahiyesine içme suyu belediye tarafından getirilmiştir.²¹

Tamire ihtiyaç duyulan su yapılarının vakıfları yoksa kamu kaynakları kullanılarak tamir gerçekleştirilmiştir. Hukukçuların görüşü de bu yöndedir (Akgündüz, 1994: 116; Bakırcı, 1973: 122). Ya da vakıfların maddi yetersizlik ve diğer sebepler ile bakımsız bıraktıkları veya tamir etmedikleri suyolları ve diğer tesislerin bakım ve tamiri işi doğrudan doğruya mîrî görevlendirme ile yaptırılıyordu (Çelik, 2006: 16). Devlet vakıfların faaliyetlerini önemsiyor, bu sebeple bir vakıf tesis faaliyete geçtikten sonra zamanla vakfın gelirinde bir azalma olup, tesisin giderlerini karşılayamaz duruma düştüğünde devlet her zaman hazineden yardıma hazır bulunurdu (Mehmet Genç, 2014: 15). Kıbrıs'da Silahtar Mustafa Paşa su vakfının geliri yetersiz kalınca harap olan suyolunun tamir ve bakımını hazine üstlenir (Dinç-Çelik, 2012: 44). 1820 tarihinde Kasımpaşa'da İbadullah mahallesinde olup herhangi bir vakfa ait olmadığı anlaşılan çeşmenin harap olan suyolları mimar ağa tarafından yaptırılmış ve onarım masrafı hazineden ödenmiştir.²² Bursa'da Gökdere'den ayrılarak Maksem mahallesine giden su için döşenen 480 zira uzunluğundaki Manavzade Oluğu yolunun tamir işleri –vakfın olmaması sebebiyle– şehir yöneticileri tarafından yapılıyor ve gereken masraf da devlet bütçesinden karşılanıyordu.²³

3.2. Bizzat Sultanın Kendisi: Sultanın özel tahsisatı sayılan ceyb-i hümayundan ödenmek suretiyle tamirin yapılması. Tophane suyollarının tamiri ile Gelibolu suyollarının inşası padişah tarafından finanse edilerek yapılmıştır (İlhan, 2008: 49).

3.3. Hizmet Götürülen Müessese, Dükkân Sahipleri: İstanbul Çarşıkapı'daki hanlara mahsus lağımların tamiri dükkân sahiplerince finanse edilerek yapılmıştır (İlhan, 2008: 49).

3.4. Hayır Sahibi Şahıs: Kudüs su yollarının tamiri Şam valisi Yusuf Paşa tarafından yapılmıştır (İlhan, 2008: 49). 1609 yılında Çatalca'da Ali Paşa Camii vakfına ait cami civarında bina edilen çeşme ve musluklara gelen suyun bozulan künk ve su yollarını Miralem İsmail ken-

19 26 Ramazan 973/ 16 Nisan 1566 tarihli hüküm. Bk. Ahmet Refik, *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, İstanbul 1988, s.15.

20 BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr.589/28951. Bazen bir kamu binasının tamir veya restorasyonunda çeşitli kamu kaynakları kullanılıyordu. 1613 yılında Edirne sarayı tamirinin finansmanı Hazine-i amire, bazı mukata gelirleri, cizye, ziyade-i cizye, adet-i ağnam gelirlerinden karşılanmıştır. Bk. Said Öztürk, "Sultan I. Ahmet Döneminde Edirne Sarayı Tamiri", *I. Edirne Sarayı Sempozyumu*, Edirne 1999, s. 271.

21 BOA, DH.MKT. 1507/61; M. Mehdi İlhan, "Osmanlı Su Yollarının Sevk Ve İdaresi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2008, s. 49.

22 BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr.300/17799.

23 Bir keresinde tamire muhtaç olan Manavzade Oluğu için bir keşif yapan bilirkişi heyeti oluğun 18.360 kuruşa tamir edilebileceğini belirtir. Bk. Karataş (2008: 396).

di bütçesinden karşılayarak tamir etmiştir.²⁴ Kıbrıs’da Mustafa isimli çorbacı (yeniçeri zasıti) kendi gelirinden kazdırdığı on adet yeni kuyudan çıkan suyun yarısını Ömeriye Camii’ne, yarısını kendi hanesine akıtarak su yoluna ortak olmuştu. Suyolunun gereken tamirlerinin masrafını da Mustafa isimli çorbacı kendisi ödemiştir (Dinç-Çelik, 2012: 51). Gümüşhacıköy’de tamiri gereken mahalle çeşmesini kendi bütçesinden tamir edip, çevreden de bedel mukabili ilave su satın alarak çeşmeyi halkın istifadesine sunan Baradoğlu Mığdıs isimli şahıs daha sonra bir vakıf tesis ederek, üç dükkanını vakfediyor, kira gelirini çeşmenin zamanla gereken tamirlerine tahsis etmiştir (Kunter, 1938: 120-121).

Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında Beşiktaş, Dolmabahçe, Tophane, Kasımpaşa vesair semtlerdeki çeşme ve suyollarının Evkaf hazineleri yanında, durumu müsait olan devlet ricali tarafından tamiri için irade sadır olmuş, bunun üzerine birçok hayırsever tarafından 111 adet çeşme ve su yolu tamir edilmiş ve 481.045 kuruş toplam harcama yapılmıştır (Öztürk, 1995: 198) Günümüzde benzer çağrılar yapılmakta, işadamları, hayırseverler vakıf eserlerini ihya etmek üzere teşvik edilmektedir.²⁵

3.5. Vakıflar: Su yapılarının onarımında vakıf kaynakların payı büyüktür. Birçok vakıf senesinde gerekli tamir ve hizmet giderlerine yapılacak harcamalar ayrıntılı bir şekilde yer alır. Bir kısım vakıfların kuruluş gayesi sadece su hizmetleri olmuş ve bu alanda faaliyette bulunmuştur.

Hukuken, tamire muhtaç vakıf binaları –vakıf geliri olduğu halde- müteveli tamir etmekten kaçınırsa zorlanır, ısrar ederse azledilirdi. Mütevellinin yapması gereken ilk önce vakıf yapıyı tamir etmektir. Buna mecburdu. Zira vakfın devamlılığı esastır. Vakıf gelirinin öncelikle yapının tamirine harcanması yönünde vakfiyelerde hükümler konmuştur. Vakfiyede tamiratla ilgili madde bulunmasa dahi müteveli vakfın gelirinden ilk önce gerekli tamiraty yaptırmaya mecburdu. Tamiri gerçekleştirmeye vakfın geliri kâfi gelmediği takdirde hazineden karşılanırdı (Öztürk, 1995: 190; Akgündüz, 1994: 116; Bakırer, 1973: 122).²⁶ Bu süreçte personel ödemeleri durdurulur, bir süre askıya alınırdı (Hızlı, 1994: 55 vd; Yılmaz, 2017: 40).

Suyollarının bakımı ve onarımı için oluşturulan vakıfların harcamaları başlıca iki kalemden meydana geliyordu; Bunlardan birincisi; bakım ve onarım için gerekli malzemenin alınmasına yönelik harcamalar. Başlıca ihtiyaç duyulan malzemeler ise; *künk, talaş*, künkleri birbirine yapıştırma için kullanılan *lök* hazırlamak için *bezir*, *vernik*, *kil* ve sâireden oluşmaktadır. İkincisi; bakım ve onarımı yapacak çeşmeci veya *su yolcu* gibi personelin ücretlerinin ödenmesine yönelik harcamalardır (Çiftçi, 2002: 68).

24 BOA, Mühimme Defteri, nr.78, s.670, hüküm 1741. Verilen izin belgesinde şu şart ileri sürülmüştür: “Kendü malından ne mikdâr akçe sarf eder ise vakfın olmak üzere ta’mir ve termim eyleye” yani tamir için harcanan paranın vakfa ait sayılması (vakfa bağışlanmış) şartı muhtemelen ileride bir alacak talebinde bulunulmasının önüne geçmek için olmalıdır. Hükümün transkripsiyonu için bz. Said Öztürk, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul’un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı*, c.1, 2006, s. 228.

25 <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b078m.htm>

26 1385 tarihinde Sultan I. Murat Vakfı vakfiyesinde, vakıf akarlarından elde edilecek gelirlerin öncelikle imaretin tamirine harcanması şart koşulmuştur. İbrahim Yılmaz “Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapılarının Korunmasında Onarım Aşamaları”, *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 2017, VOL. 3, no: 4 s.39. Tamirin önceliği konusunda Ebussuud Efendi’nin fetvaları için bkz. Ahmed Akgündüz, *Şeyhü’l-İslam Ebussud Efendi Fetvaları*, İstanbul 2018, s.349.

Ta'mîr-i mecrâ-yi âb, mecrâ-yi râh-ı âb-ı çeşme, ta'mîr-i çeşme, mühimmât-ı musluklar, ta'mîr-i kârîz gibi çeşme ve su kanallarının bakımına yönelik olarak kurulan vakıflar sayesinde su hizmetlerinin sürekliliği sağlanmıştır (Çiftçi, 2002: 62). Bir vakıf tarafından destek görme-
yen suyolları, çeşmeler zamanla metruk hâle gelmiştir. Tekirdağ Belediyesi'nin 23 Haziran 1309/5 Temmuz 1893 tarihli raporunda "Ermeni mahallâtından Çekdirebayırı'ndaki çeşme suyollarının bozukluğu ve vakıfları olmaması hasebiyle kırk sene(y)i mütecâviz metrûk bir halde iken..." denilmektedir.²⁷ Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür; 1791 senesinde Kıbrıs'da Magosa kalesi yakınlarında Kızılkaya denilen bölgeden gelen vakıf içme suyunun tamir ve bakımı için herhangi bir vakıf geliri tahsis edilmediğinden su yolu bakımsız kalmıştı (Dinç-Çelik, 2012, s.48). Nevşehir'de Yeğen İbrahim Ağa'nın amcası İneki köyünde kendi imkânları ile getirdiği suyu köyde beş çeşmeden akıtmış olmakla birlikte çeşmelerin bakım ve onarım masraflarına sarfetmek üzere bir kaynak ayırmadığından suyolları harap ve işlemez olmuştu. Yeğen İbrahim Ağa amcasının bu hizmetini işler hale getirmek amacıyla 1783 yılında bir vakıf tesis (VGMA: 742, 208) ve on bin akçe vakfetmiş idi (Başol- Çam: 2012, 105).

Vakıf kaynakların verimli işletilmediği, atıl hale geldiğinde benzer durumlar ortaya çıkıyordu. Kıbrıs'da Ebubekir Paşa'nın yaptırdığı Tuzla ve Larnaka'nın içme suyu isale hatlarının tamir ve bakım masraflarına tahsis edilen çiftlikleri işleten kimselerden ziyade vergi talep edilince, toplam yirmi beş kişiden on dördü çiftlikten ayrılmıştı. Geriye kalan on bir kişinin mevcut vergiyi ödemeyeceği, böyle giderse vakfın kapanmasına yolaçabileceği, su yolu kemerlerinden dört kemerin harap hale geldiği, tamir için en az bin kuruş gerektiğine dair 1768 ve 1785 yıllarındaki müracaatlar üzerine, vakıf mütevellisi ve nazırlarına hitaben çiftliklerin tekrar düzenlenmesi için emir yazılmıştır (Dinç-Çelik, 2012: 48).

Su yapılarını tesis eden şahıslar çoğunlukla vakıf kurdukları için zamanla ortaya çıkacak tamir ve restorasyon için gerekli finansmanın kaynağını da bırakıyorlardı. Bu yüzden su yapılarının vakıf kaynakları var ise en başta bu kaynaklara müracaat ediliyordu. Kıbrıs'ta ve Mora'da Ebubekir Paşa'nın inşa ettiği su yapılarının zamanla ihtiyaç duyulan tamirleri için yapılacak harcamalar, tesis ettiği vakıf kaynaklar üzerinden sağlanacaktı²⁸. 1607 yılında Kıbrıs Beylerbeyi olan Cafer Paşa, Kıbrıs'ın su sorunu ile yakından ilgilenmiş, sürüler, tarlalar, bağlar, zeytinlikler, evler ve dükkânlar yanında, bu mülklere bağlı suları vakfetmiştir. Magosa'ya su götürmüş, su yolunun, çeşmelerin ve hamamın masrafları vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. 1731 yılında Mehmet Paşa evkafından Lefkoşa'da bulunan çeşmelerin su yolları tamiri ve yeni kazdırılan 8 kuyunun masrafları (132 kuruş) vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Yine Kıbrıs'da muhassıl Seyit Mehmet Efendi 1817 yılında 1500 kuruş vakfedip, yıllık nemasını diğer hayır hizmetleri haricinde kendi yaptırdığı çeşmenin suyollarına ve diğer masraflarına tahsis etmiştir (Dinç-Çelik, 2012: 41, 44). Fazıl Ahmed Paşa, İzmir'de yaptırdığı çok sayıda su yapılarının bakım ve onarımının yapılması için vakıf kaynak ayırmıştır.²⁹

Bir su yolunun, su tesisinin bakım, onarım ve hizmet giderlerine mevcut vakfın kaynakları kâfi gelmiyorsa, bir başka vakıftan kaynak transferi yapılıyordu. I. Mahmud'un annesinin tesis

27 Bk. BOA, A. MKT. MHM. 531/9.

28 VGMA, Defter no 737, sayfa no 11, sıra no 1. Ebubekir Paşa'nın su yollarının tamiri için vakfettiği Paşa çiftliği 10 yılda bir kiraya veriliyor, sağlanan kira geliri su yolunun tamiratına harcanıyordu. Çiftliğin 1855 deki yıllık geliri 9.250 kuruşa, 1867'de yıllık 20.000 kuruşa kiralananmıştı (Dinç-Çelik, 2012: 48).

29 VGMA, Defter no 580, sayfa no 140, sıra no 78.

ettiği vakıf gelirleri, suyollarının tamirine vs giderlerine kâfi gelmediğinde kütüphane vakfi gelirinden ilave yapılması istenmiştir.³⁰

Birden fazla vakfın müşterek kullandığı suyolları ve su yapılarının masrafları kendilerine tevzi edilen suyun miktarına göre aralarında paylaşılırdı (İlhan, 2008: 49).

Kurulu bir su tesisinin bakım ve onarımı için üçüncü şahıslar tarafından vakıf kaynaklar tahsis ediliyordu. Mesela, Kıbrıs'ın ilk valilerinden Beylerbeyi Arap Ahmet Paşa, Lefkoşa'ya künklerle gelen su yollarının yeniden tamiri için kendi hesabından 3.000 akçe ayırarak vakıf kurmuştur. Suyolunun tamir ve inşası 1594 yılında yapılmıştır. Kıbrıs'da muhassil Seyit Mehmet Efendi'nin hizmetçilerinden Bilal Ağa isimli şahıs, bin sekiz kuruş para vakfedip, yıllık neması ile Maraş'ta (Kıbrıs) yaptırdığı camii tamir ve masraflarına ve görevlilere, Leymosun'daki Zincirlikuyu Camii etrafındaki su kuyularının temizlenmesi ve su yollarının tamirine ve diğer ihtiyaçlarına tahsis etmiştir. 1773 yılında Hacı Ahmet b. Recep isimli şahıs Lefkoşe'de kendi parası ile tamir ettiği, çeşmenin su yollarının zamanla ihtiyaç duyulacak tamiri için dükkan vakfetmiş, dükkanın kira geliri ile bu hizmeti yerine getirmeyi amaçlamıştır. Lefkoşe Ömeriye mahallesinden Yusuf Ağa (1866) vakfettiği nakit paranın neması ile Silahtar suyu su yolları, Eğlence köyündeki çeşme, Tuzla yolundaki çeşmenin tamirlerine ayrılmıştı. Lefkoşa'da 1848 yılında şebender Esseyyit Ömer Efendi b. Esseyyit Ali 500 kuruş vakfederek, bu paranın yıllık neması Haydarpaşa Camii avlusuna abdest almak için getirilen suyun isale hatlarının tamiri masraflarına ayrılmıştır (Dinç-Çelik, 2012: 40, 44, 45, 49).

Hüseyin bin Hasan 1867 tarihli vakfiyesinde, Selanik'de vakfettiği kahvehanenin gelirinin diğer hizmetleri haricinde kahvehane yanında olan sarnıcın suyollarının ve şehirde bulunan elli adet çeşmenin bakım onarımlarına sarf edilmesi istenir³¹. Ayşe Sıdika binti Abdulfettah'ın 1867 tarihli vakfiyesinde, vakfedilen 150 bin kuruşun yıllık neması ile diğer hayır hizmetlerini ifa ve senede dört yüz kuruş ayrılarak İstanbul'da Çarşamba Pazarı civarında Beyceğiz Camii bitişiğinde bulunan çeşmenin tamiri ve senede yüz kuruş ayrılarak Çırçır mektebinde bulunan su kuyusunun tamirinin yapılması şart koşulmuştur. Ayrıca vakfın gelir fazlası ile aylık elli kuruş harcanarak meşihât ve fetvâhânde Karakulak suyu olarak bilinen sudan getirilerek fetvâhânde bulunanlara ikram edilmesi istenmiştir³². Nevşehir'de su isale hatlarının temizlik, bakım ve tamirine sarfedilmek üzere Yori veled-i Yori isimli zimmi şahıs 1718 de vakıf tesis etmiştir (Başol-Çam, 2012: 104).

Bazen bir su tesisinin gerekli görülen tamir ve hizmet giderleri, mahalle halkının müşterek kurdukları vakıf aracılığıyla karşılanıyordu. Bursa'da Timurtaş mahallesinde bulunan Pınarbaşı suyunun suyolları için mahalle halkı tarafından kurulan vakfın 1775 senesindeki ana sermayesi 1806 kuruştur. "Asl-ı mâl-ı vakf" başlığı altında gösterilen anaparaya, aynı yılın başında on kişinin daha kurmuş oldukları vakıflar aracılığıyla farklı meblağlarda para ilave edilmiştir. Vakfın gider kalemleri içerisinde suyollarının tamirine yapılan harcamalar yer almıştır.³³

30 1152/ 1740 tarihli vakfiye için bk. VGMA, VGMA, Defter no 638, sayfa no 1, 5, 7, sıra no 1, 2, 3.

31 Bk. VGMA, Defter no 989, sayfa no 62, sıra no 49.

32 İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi, Mahfel-i Şer'iyye Mahkemesi, Defter no 24, varak no 82-84; Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi, Defter no 610, sayfa no 137, sıra no 173.

33 Suyollarının tamiri için bir keresinde 94 kuruş, 4 para, diğer birinde ise 20.5 kuruş harcama yapılmıştır. Bk. Karataş (2008: 390).

Zamanla kullanılamaz hale gelen suyolları ve yapılarının yeniden tamiri için gerekli finansmanın şehirde bulunan bazı vakıflara paylaştırılarak sağlandığına dair örnekler vardır. 1761 yılına ait belgede Bursa'da 120 adet su olduğu, onarımı gereken 110 adet suyun adı liste halinde verilmiş, tamir masrafları da 22 vakfa paylaştırılmıştır. Daha sonra diğer mahalle vakıfları da ilave edilmiştir (Karataş, 2008: 397).

Halkın ortak kullandığı çeşmelerin dışında, şahıslara ait hânelerde bulunan çeşmelerin bakım ve onarımının vakıflar tarafından yapıldığı oluyordu. Bursa'da Altıbarmaq, Başçı İbrahim, Maksem, Alaca Mescid, Şerafeddin Paşa, Hacılar, Sarı Abdullah ve Kirişçi Kızı mahallelerindeki çeşmelerin ve suyollarının bakımı ve onarımı için tesis edilen vakıf, bu mahallelerde oturan Sitti Hatun ve Hacı Mahmud hânelerine giden suyollarının tamiri ile de ilgilenmişlerdir (Çiftçi, 2002: 66).

Bursa suları ile ilgili yapılan bir araştırmada şehirde kurulan vakıfların çoğunluğu şehrin başlıca su kaynakları olan *Gökdere* ve *Pınarbaşı suları* ile ilgili olduğu tesbit edilmiştir. Şehirde suyollarının bakımı amacıyla kurulmuş toplam 50 adet vakıf bulunuyordu. Başka amaçlarla oluşturulan *avâriz vakıfları* da su kanallarının bakımı için harcamalar yapmıştır. Bursa'da 18. yüzyılda su kanallarının tamiri için tesis edilen vakıflar içerisinde 13.369,5 guruş sermayeye sahip Şeyh Ali Efendi tarafından kurulan vakıf tesbit edilen en büyük sermayeli vakıftır. Vakfın kaynakları o dönemde 67 kişiye kredi olarak verilmiş ve yıllık gelirden ma-i leziz yani içme suyu için 999 guruş harcanmıştır (Çiftçi, 2002: 67-72). Bursa Şer'iyeye Sicilleri arasında yer alan 1775 tarihli B208 numaralı vakıf muhasebe defterinde toplam 528 adet vakfın muhasebesi kaydedilmiştir. Bunlardan 36 adedi doğrudan su yolu tamiriyle ilgilidir. Bu defterde kayıtlı 36 su vakfının toplam sermayesi 55.569 kuruş olup, söz konusu vakıflar aynı yıl içinde su hizmetleri için 27.087 kuruş harcama yapmışlardır. 1990 yılı ABD doları cinsinden 390.052,8 dolara karşılık gelmektedir (Karataş, 2008: 388).³⁴ Bursa'da su kanallarının bakımı ve tamiri için oluşturulan vakıflar içerisinde, en uzun süre varlığını devam ettireni ise, *Devlengeç suyu*na ait olanıdır. Devlengeç suyu vakfı 250 yıldan fazla varlığını devam ettirmiştir. Vakfın 1560-1561 senesinde sermayesi 9724 akçe, 1795 senesinde 2970 guruşa, yani 356.400 akçaya yükselmiştir. Vakfın bu sermayesi 36 kişiye işletmek üzere verilmiş ve bir yıl sonunda elde edilen 294,15 guruşluk nemanın 191,15 guruşu su kanallarının tamirine, 60 guruşu çeşmeceye, geri kalan meblağı ise *mütevelli ve sair harcamalara* verilmiştir (Çiftçi, 2002: 67).³⁵

Bursa'da bahçelerin sulama kanallarının bakımı için de vakıflar tesis edilmiştir. Hoca Ömer bin Hoca Ali vakfının 1560-1561 senesi muhasebe kayıtlarında *meremmât-ı râh-ı âb-ı bağçe* (bahçenin su yolları tamiri) olarak 104 akçalık harcama görülmektedir (Çiftçi, 2002: 67).

Vakıf kaynakların işletilmesi: Osmanlı vakfiyelerinde kullanılan yöntemlere bakıldığında, vakfedilen gayrimenkulün icara verilmesi en yaygın yöntemlerden biridir. Kira gelirleri vâkıfın tahsisatlarına harcanmaktadır. Para vakfedildiğinde ise yaygın olan şekliyle fon (kredi) kullanılmak suretiyle hâsıl olan yıllık nemasının vâkıfın tahsisatlarına harcanmasıdır. Sistemin işleyişi, şer'i muamele yapılarak "kefl bi'l-mâl ve rehn-i kavî" yani zengin bir kefil ve güçlü bir ipotek alınarak ihtiyaç sahibi esnaf, zenaatkar vb. kişilere bir tür kredi açılması şeklinde

34 1801 Yılı 1 kuruş 5.81 ABD doları. 1 kuruş = 120 akçe, 1775 yılı 1 akçe 0.12 ABD doları x 120=14.4 ABD doları. 27.087x14,4= 390.052,8 ABD doları.

35 Devlengeç suyu, Uludağ eteğinde, Suhtesekisi adı verilen bölgenin üzerinde bulunan dağ arasındaki 15-20 yerden azar azar çıkan bu su, bir yere toplanarak Suhtesekisi'ne inerdi. Buradan ise Namazgâh'a inip, Yeşil Hamamı'na akardı.

oluyordu. Bu işlem sonucunda yıllık yüzde on beş nema sağlanıyordu. Nakit vakfının diğer bir işletilme yöntemi ise vakfedilen para ile gayrimenkul alınarak kiraya verilmesi usulüdür.

3.6. Evkaf-ı Hümayun Nezareti: 19. yüzyılda Evkaf-ı Hümayun Nezareti (kuruluş 1826) vakıf yapıların tamirinde ve finansmanında önemli sorumluluk üstlenmiştir. Onarım bedelleri belli büyüklüğü aşan vakıf yapıların tamiri için Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden izin almak gerekiyordu (Öztürk, 1995: 190-191). Bu çerçevede suyolları ve su yapılarının tamirinde de Nezaret devreye girmiştir. 1849 tarihinde İstanbul'da Bahçe ve Belgrad köylerindeki Topuzlu, Yeni, Valide, Ayvat ve Kirazlı bendlerinin onarılması bu idarenin sorumluluğuna bırakılmıştır.³⁶ Yine, 1904 yılında Fatih, Bayezid, Ayasofya su yollarının sur haricinde kabristan dahilinden geçen kısmında demir boru döşenerek tamir ve bakımı yapılmış, 7133 kuruş tutan harcama 1322/1904 yılı Evkaf-ı Hümayun bütçesine dahil edilmiştir.³⁷

Kıbrıs'da 19. yy daki bir uygulama ise vakıf suyollarının ve yapılarının tamiri finansmanı Evkaf Sandıkları üzerinden sağlanmıştır. 1863 yılında Arap Ahmet Paşa suyolunun tamiri için tahmin edilen 500 kuruş Evkaf Sandığından karşılanmıştır. Yine 1875 yılında Kıbrıs'da vakıf su kuyularının tamir masrafları sözkonusu sandıktan karşılanmış, daha sonra gerekli tahsilat yapılınca sandığa yatırılmıştır (Dinç-Çelik, 2012: 49). Benzer bir uygulama 1890 larda Nevşehir'de görülmektedir. İbrahim Paşa'nın Kavak köyündeki suyollarının tamiri için gerekli 37072 kuruş, İbrahim Paşa vakfına borç yazılmak suretiyle Konya Evkaf Muhasebeciliğinden karşılanmıştır. Yine Nevşehir'de İneki köyündeki suyolları bozulup tamiri gerekince yaklaşık 20 bin kuruşa ihtiyaç duyulur. Vakfın mütevellisinde ise 13 bin yedi yüz kuruş bulunmaktadır. Bu paranın tamire harcanması, geri kalanı ise hazineden karşılanması ve ileride vakıf gelirlerinden mahsup edilmesi istenir (Başol- Çam, 2012: 104-106).

3.7. Halkın Ortaklaşa Yapımı: Suyolu ve yapılarına ilişkin tamir ve onarım masrafları zaman zaman halkın müşterek katılımıyla ödenmiştir. Kırkçesme suyoluna karışan lağımaların tamiri için yapılan harcama halk tarafından karşılanmış, Usturumca kazasında bozulan suyollarının, mütevellisi tarafından veyahut Müslüman ve gayri-müslim ahali tarafından tamir ettirilmesi istenmiştir (İlhan, 2008: 49). Tamir sonrası hisselerine düşen ödemeyi yapmayan su kullanıcılarından, su alınarak başka kişilere veriliyordu.³⁸

3.8. Sudan İstifade Edenler: 1853 yılında Kırkçesme suyunun Bergos Köyü civarındaki Başhavuz adlı yerde onarım gerektiren kısmının geciktirilmeden tahminen 40.000 kuruş bedel mukabilinde Panayot Kalfa'ya yaptırılması ve bu miktarın sudan istifade eden kimselerden tahsil edilmesi istenmiştir.³⁹ Aynı sene Köprülü Mehmed Paşa'nın İstanbul'daki hayratına akan suyun sur dışındaki ana yolunun tamir gerektiren kısımlarının onarılarak tahmini keşif bedeli olan 338.000 kuruş sudan istifade edenlerden tahsil edilecekti.⁴⁰ 1852 yılında Halkalı suyolunun sur haricinde bulunan ana hattının temizliği ve tamiri için 73.500 kuruş keşif bedeli çıkarılmış ve bu bedel suyun kullanıldığı mahallere tevzi edilmiştir.⁴¹

36 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.155/4449; Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı, I-II, (ed. Said Öztürk), c.2, s, 36-44.

37 BOA, İ.EV, nr.Za 1326-2.

38 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.295/11951.

39 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.262/9895.

40 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.273/10578.

41 BOA, İrade Dahiliye, nr.16228.

3.9. Kamu-Vakıf ve Özel Şahısların Hissedar Edilmesi: Şehremaneti'nin kurulmasından (1855) önceki dönemde suyolları ve diğer tesislerin bakım ve onarımı doğrudan Su nezaretinin gözetiminde yapılıyordu. Bu çerçevede tesisin tamirâtı düşük maliyetli ise önceleri su yolcu tarafından, yüksek bütçeyi gerektiren tamirler ise ilgili kurumlar (Hazine-i celile, Maliye hazinesi, Evkaf hazinesi vs.) tarafından karşılanıyordu. Tamirâtın bitiminden sonra da vakıf ve gerçek şahıslara düşen hisse bu kurumlara ödeniyordu. 1798 yılında verilen fermanla tamire muhtaç su tesislerinin mülkiyet durumlarına göre tamir masraflarının paylaşılması esası getirilmiştir. Buna göre; Saray-ı Cedîd ve Saray-ı Atîk'e akan suyollarının tamiri mîrî hazine, Haremeyn-i Muhteremeyn, Ayasofya-i Kebir ve evkaf-ı selâtin suyolları vakıf mütevellileri, katma suyollarının masrafları da sahipleri tarafından karşılanacaktır.

“...medîne-i Eyyüb'den nihayet-i kemerlere varınca Kırkçeşme ve Halkalı sularının ta'mîre muhtac olan yollarını ve katmalarının menâbi' ve kanavât ve mecrâlarını yegân yegân mu'âyene ve mesâha ve keşf etdiklerinde zikrolunan Kırkçeşme ve Halkalı suları fi'l-asl dört kısma taksîm ile bir kısmı Saray-ı Cedîd-i Âmire ve Saray-ı Atîk-ı ma'mûreye ve bir kısmı Haremeyn-i Muhteremeyn ve Ayasofya-i Kebîr'e ve bir kısmı dahi selâtin-i izâm evkafına ve bir kısmı dahi katma olmağla mülhak olduğu evkâf ve ashâbına tahsis kılınmış idüğü tebeyyün etmekle iktizâ eden tecdîdât ve ta'mîrât ve envâ'-ı kanavât ve mikdar-ı masârıflarını ve katma ashâbının isim ve şöhretlerini defâtir ve sicillât ve sair erbâb-ı vukûfdan bi'l-istihbâr tahkîk birle bu defa esnâ-yı keşifde bir kıt'a deftere izahen derc ve tastîr etmiş olduklarından başka sâlifü'z-zikr Saray-ı Cedîd ve Atîk-ı Âmirelerine cârî su yollarının masârıf-ı ta'mîriyesi cânib-i mîrîden ve Haremeyn-i Muhteremeyn ve Ayasofya-i Kebîr ve evkâf-ı selâtin-i izâma cârî su yollarının masârıfı mütevellîleri câniblerinden ve katma su yollarının masârıfı dahi ashâbi câniblerinden iktizâ edeceği.... Fi 1 Ramazan 1212 [17 Şubat 1798].”⁴²

1861 yılında Halkalı ve Kırkçeşme suyollarının bend, su yolu ve kemerlerinin tamiri gerekince, masrafları resmi kurumlara ve suyu kullanan şahıslara tevzi edilmiştir. Hazine-i Hassa, Tersane-i Amire, Maliye Nezareti, Evkaf-ı Hümayun ile “ashâb-ı akar” a yani suyu kullanan şahıslara belirli miktarlarda ödeme yükümlülüğü getirilmiştir.⁴³ 1860 lı yıllarda Kıbrıs'da Arap Ahmet Paşa suyollarının ve su kaynağının bakım ve tamiri için tahmin olunan 30.000 kuruşluk masrafı karşılamaya vakfın imkanları yetersiz kalınca, bu miktarın yarısı su sahiplerinden, diğer yarısı Evkaf Sandığından karşılanmıştır (Dinç-Çelik, 2012: 49). Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında İstanbul'da devlet ricali tarafından 111 çeşme ve suyolunun tamiri yapılmış, bir kısmı yapılamamış idi. Geri kalan ve vakıf gelirleri yetersiz olan çeşme ve suyollarının tamiri için, sultanın şahsi tahsisatından (ihsan-ı şahane), Evkaf Hazinesi'nden ve Haremeyn Hazinesi'nden toplam 953.242,5 kuruş harcama yapılmış, Evkaf Nezareti 100.000 kuruşu Laleli vakıflarına, Haremeyn Nezareti ise 84.454, 5 kuruşu Bayezid vakfına masraf yazmıştır (Öztürk, 1995: 198-199).

42 BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr.219/12126; *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı*, (ed. Said Öztürk), c.1, s. 354-356; Çelik (2006: 19); Gülfettin Çelik, *Vakıf Su Tahlilleri Su Hukuku ve Teşkilatı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 2000.
43 24 R 1278- 29 Ekim 1861 tarihli, BOA, İ.MVL, nr. 20426.

3.10. Vergi Muafiyeti⁴⁴: İstanbul’da suyollarının bakım ve tamiri işleri suyolu üzerindeki köylere vergi muafiyeti getirilerek de yapılıyordu. Suyolu kurâsı adı verilen bu köylerin sayısı on ikidir. Kâğıdhâne (Taksim) suyolu çevresinde suyolu kurâsı olarak kabul edilen bu köyler, suyollarının bakım ve tamiri için gerekli olan ırgatı ücretsiz olarak temin etmek, mevcut olan toplam altı adet havuzun bakımı için herbirine yıllık bin ikiyüz (1200) akçe ödenekle birer bekçi tutmak, sel durumunda suları yönlendirmek, üstleri açılan künkleri toprakla örtmek, gerekli olan diğer işleri yapmakla mükellef tutulmuştu (Çelik, 2006: 14). Tanzimat sonrası bu uygulama kaldırılarak köylerin vergilerini Maliye Nezareti tahsil edecek, tamir için yapılan masraflar ise Evkaf-ı Hümayun Hazinesi’nden karşılanacaktı.⁴⁵

3.11. Suyolu veya su yapılarının tamiri için yeterli kaynak bulunmadığı durumlarda, sudan bir miktar özel şahıslara, ticari işletmelere verilerek sağlanacak gelir ile tamirin finansmanı karşılanıyordu. Tamire ihtiyacı olan su tesisinin sahibi veya mütevellisi, su talep eden şahsa bu tesisin tamirini yapmak şartıyla su veriyordu.⁴⁶ Vakıfların birçoğu bilhassa on dokuzuncu asırda mali sıkıntı çektiklerinden vakıf suyu satarak veya kiraya vererek tamirat masrafını karşılama yoluna gidiyorlardı. Vakıf suyun tamir bedeli karşılığında satışı bazen mülkiyet bazen de tasarruf hakkının devri şeklinde olurdu. Sık rastlanmayan bir diğer uygulama da kiraya verilen vakıf su yolunun ileride ortaya çıkacak tamirat bedelinin kiracıya yüklenmesiydi. Herhangi bir nedenle vakıflar tamirat masrafını ödemediklerinde Su Nezareti harcanan tamirat masrafını vakfın mal mevcudundan re’sen tahsil ederdi (İlhan, 2008: 49). Kıbrıs’da sıkça görüldüğü üzere vakıf sular kiraya verilerek hizmet giderleri ve ileride muhtemel tamir giderleri için kaynak oluşturuluyordu.

Benzer uygulamalara günümüzde de gidilmiş, vakıf eserlerin restorasyon veya onarım karşılığı kiraya verilmesi gündeme gelmiş, bununla ilgili işlemlerinin usûl ve esasları hakkında yönetmelik hazırlanmıştır⁴⁷. 2003-2017 döneminde 200 adet vakıf eser restorasyon veya onarım karşılığı kiralama modeli ile değerlendirilmiştir.⁴⁸

3.12. Tamiratı yapılacak mîrî suyoluna ait suyun, tamirat masrafının karşılanabilmesi için satılması (Çelik, 2006: 18). Su satışı ve kiraya verilmesi karşılığında tamir işlemi sadece vakıf sularda uygulanmıyor, miri (kamu) sularda da uygulanmıştır.

Yirminci yüzyılın başlarında kurumsal yapıda değişimler yaşandı: II. Meşrutiyetin ilanından sonra (1908) Su Nezareti, Evkaf Nezareti’ne devredilince Miyah-i Vakfiye Müdüriyeti olarak yapılandı. Evkaf Nezareti’nin 1912 tarihli teşkilat nizamnamesininin 12. maddesi ile nezaretin merkez teşkilatlarından olan “İnşaat ve Tamirat Müdüriyet-i Umumiyesi”ne bağlı bir müdür,

44 BOA, Mühimme Defteri, nr.3, hüküm 1538. Ayrıntılı bilgi için bk. Çelik (2006: 14; 2000: 132).

45 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.1767. Ayrıca bkz. İrade Meclis-i Vâlâ, nr.192; İrade Meclis-i Vâlâ, nr.3/44.

46 1643 yılında Galata’ya bağlı Kara Balı Bahçesi’ndeki bostancılar odasına akan suyun bozulmuş olan yollarının Kapıcılar Kâtibi Hüseyin tarafından onarılmasına ve bundan sonra aynı suyolunun bakım ve onarımını üstlenmesi karşılığında evine bir masura su akıtmasına izin verilmiştir. BOA, Mühimme Defteri, nr.89, s.98, hüküm 249. Hazine kethüdası Ali, Ağa Kırkçeşme Suyolu’na mülhak suyollarının tamiri karşılığında evine ve istediği çeşmeye su almıştır (Çelik, 2006: 16). 1791 yılında Kıbrıs’da Magosa kalesi yakınlarında Kızılkaya denilen bölgeden gelen içme suyunun isale hatları ve çeşmelerin tamir ve bakımı, Korkut Hamamı’na bir miktar su verilme suretiyle karşılanma yoluna gidilmiştir (Dinç-Çelik, 2012: 48-49).

47 Bk. 10.09.2008 tarih ve 26993 sayılı Resmi Gazete.

48 Bk. www.vgm.gov.tr/faaliyetler/yatirimlarimiz/restorasyon-veya-onarim-karsiligi-kiralama

yeteri kadar su mühendisi ve kâtiplerden meydana gelen ve İstanbul'a akan vakıf suların bakım ve onarımından sorumlu "Miyâh-ı Vakfiye İdaresi" kurulmuştur (Öztürk, 1995: 79).

4. Hizmet Giderlerinin Finansmanı

Hizmet giderleri, suyun kaynağından başlayarak kent merkezinde bir çeşmeye, cami şadırvanına gelinceye kadar gerekli kontrolleri yapan su yolcu (rah-ı âbi), korucu, lağımçı, çeşme ve şadırvanlarının temizliğini yapan kişiler (ferraş), çeşmeciler (çeşmegân), çeşmelerin taslarının muhafazasından sorumlu hâfız tas, sebili, sebilhane bevvâbı, nâzır, kethüda, mühendis, keşif memurları, çavuş, halife, bent memurları vb. kişilere yapılan ödemelerden oluşmaktadır.

4.A. Kamu Kaynakları

Suyolu hizmetinde yaya ve müselleme, acemi oğlanı, sipahiyan gibi askeri unsurlar, geçici görevle istihdam ediliyor,⁴⁹ yiyecek ve binekleri temin ediliyor, teşvik amacıyla maaş artırımı ve terfiler yapıyordu.⁵⁰ 1581 yılında su yolu hizmetindeki 23 acemi oğlanın kapuya çıkmaları sağlanmış, bir tür terfi edilmiştir.⁵¹ 1564-65 yıllarında Arafat dağından Mekke'ye su getirmekle görevlendirilen kişilerin maaşı artırılmış ve *kul gediği* verilmiştir. 1818 de Suyolcular Ocağı'nın nizamnamesi değişmiş ve su hizmetinde bulunan su nazırı, kethüda ve kâtibin maaşlarına zam yapılmıştır. Mekke'de Arafat suyollarına nazır tayin edilen Dergâh-ı mu'alla müteferrikalarından Süleyman'a günlük 36 akçelik maaşı Mısır hazinesinden ödenmiştir (İlhan, 2008: 55.) İstanbul'a gelen suların toplandığı bendler, Ocak 1832'de, 150 küfeli beygir ile 500 amele istihdam edilerek temizlenmiş, çalışan işçilere yevmiye 40, beygirlere ise günlük 100 para verilmiştir.⁵²

Su hizmetlerinin yerine getirilmesinde sık olmasa da hükümlü/tutuklulardan faydalanılmıştır. 13 Ağustos 1845'de su bentlerinin temizlenmesinde prangabend yani hükümlü istihdam edilmiştir.⁵³ Aynı şekilde 17 Mayıs 1851'de Belgrad, Bahçe köylerindeki bendlerin temizliği yapılmıştır.⁵⁴

Hizmet giderlerinin ödenmesinde bazen birden fazla kurum devreye giriyordu. 1839 da daha önce Kırkçeşme suyollarında olduğu gibi Halkalı suyollarına da iki adet korucu tayin olunarak maaşlarının Mîrî Hazine ile Haremeyn ve Evkaf Hazinelerinden ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁵

İstanbul'da Şehremaneti su işlerini üstlenene kadar (1870) Su Nezareti, istihdam ettiği elemanlarının maaşlarını karşılamıştır.

4.B. Vakıf Kaynakları

Vakıf kaynaklarının tahsis edildiği belli başlı alanlardan biri hizmet giderleridir. Vakfiye metinlerinde tamir ve hizmet giderlerine yer veriliyor, istihdam edilecek personelin kimlerden oluşacağı ve alacakları ücretler belirleniyordu. Personelin niteliği konusunda bazen ilave açık-

49 BOA, Mühimme Defteri, nr.3, hüküm 77, 94; Mühimme Defteri, nr.4, hüküm 1088, 1471.

50 BOA, Mühimme Defteri, nr.6, s.127, hüküm 267.

51 BOA, Mühimme Defteri, nr.3, hüküm 1581.

52 BOA, Cevdet Belediye, nr.4407. Muharrem 1231 tarihli benzer bir temizleme faaliyeti için bkz. Cevdet Belediye, nr.6642. Bk. Said Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Çevre Koruma Ve Geliştirme Uygulamaları", Çevre İnsan ve Tarih I-II, (ed. Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İSTAÇ AŞ) Yayınları, İstanbul 2007, c.2, s.876-877.

53 BOA, İrade Dahiliye, nr.5415.

54 BOA, İrade Meclis-i Vala, nr.6819.

55 BOA, Hatt-ı Hümayûn, nr.552/27198.

lamalar yapılıyor, uzman kişilerin istihdamında ısrar ediliyordu. Nevşehir’de Yeğen İbrahim Ağa’nın 1783 yılında tesis ettiği vakfiyede su hizmetinde bulunacak suyolcuların niteliği konusunda şöyle bir açıklama yer almıştır:

“...mahallinde bir üstâd-ı kâmil ve sanâtında mâhir kimesne işbu vakfım mütevellîsi arzı ile çeşmehâ-i mezkûreye su yolcu olup çeşmehâ-i merkûme su yollarının harab olan mahallerini lâyıkı veçhi üzre ta‘mîr ve evkât-ı sâirede dahi hizmeti lâzimesin bi-kusûr edâ ve ikmâl eyliye yevmî yirmi akçe râh-ı âbî vazîfesine mutasarrıf ola ve yevmî yirmi akçe dahi mar-rû’z-zıkr çeşmelerin ve su yollarının ta‘mîrâtı mesârifi için yedi mütevellîde cem‘ olup lede’l-iktizâ harc ü sarf olına ve su yolcu olan kimesne fevt oldıkda su yolculuk hizmetini edâya kadîr sanatında mâhir recül-i kâmil oğlu var ise yine mütevellî arzı ile su yolculuğu oğluna tevcih itdürlüp ci-het-i merkûme kız evlâdına ve âciz ve kâsır sağîr oğluna ve su yolculuk sanâtında behresi olmıyan kebîr oğluna virilmiye ve evlâd-ı evlâd da dahi işbu şurût-ı mer’î ve mu‘teber ola...”⁵⁶

1627 tarihli Yeni Cami vakfiyesinde de benzer hassasiyet gözetilmiştir. Vakfiyede binalara gelen suyollarını kontrol edip gereken tamiri yapmak üzere gündelikleri 8 akçe olan iki su yolcu ve bunlara yardımcı olmak üzere gündeliği iki akçe olan iki çırak istihdam edileceği belirtiliyor ve çalışanlar konusunda şu açıklama getiriliyordu:

“İki nefer emin ve emanetleri zahir ve su yolculuğunda mahir kimesne-ler su yolcular olup İmareti mamure-i mezkûreye gelen su yollarını dalma yoklayıp ıslâha muhtaç olan yerlerini ıslah etmekte kusur ve termimi lâzım gelen mahallerini termimde fütur eylemeyeler ve her birisi sekiz akçe vazife mutasarrıf ola ve iki nefer talim ve teallüme kabil ve salâha ve ıslâha mail şakirdleri olup termimde onlara muavenet ve teallüm-ı sanat üzere muvazabet eyleyeler ve ücreti yevmiyeleri ikişer akçe ola ve takdiri rab-bani ve kazayı asumanî muktezasınca her üstâdın biri vefat etmekle veya tedbil olunmakla mahlul olsa sanatında terakki edip akranına faik ve üstâd olmağa lâıyk olan şagirdanın yerine geçip bir akar, teallüme kabil kimesne yevmi iki akçe ile ola şakird yerine geç”⁵⁷.

Bursa’da Çelebi Sultan Mehmed tarafından kurulan (1419) Yeşil Külliye’nin vakfiyesinde, vakıf gelirlerinden günde 20 dirhem paranın onarım ve bakım masrafları için biriktirileceği belirtildikten sonra, onarım hizmetleri için iki mimar ve her birine günde ikişer dirhem ücret ve ayda birer müd buğday verileceği belirtilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman’ın annesi Hafse Sultan’ın Manisa’da imaret, cami, medrese, hankâh ve sıbyan mektebi için kurduğu (1522) vakfın vakfiyesinde, tamire muhtaç yerleri tamir etmek için mimari ilmüne vâkıf bir mimarın bulunacağı, imarete akan su yollarını tamir edeceği ve günde üç dirhem ücret alacağı, iki su yolcu bulunacağı, bunlar hamamın ve Kırkağaç köyündeki çeşmenin su yollarını tamir edeceği ve her gün birer dirhem alacakları belirtilmiştir. Ayrıca istihdam edilecek diğer bütün personel ve alacakları ücretlerle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir (Konyalı, 1969: 49; Yılmaz, 2017: 39).

56 VGMA, nr.742, s. 208’den aktaran Başol- Çam (2012:105-106).

57 Nakleden Ömür Bakırcı (1973: 120).

Bursa’da Abdülaziz Efendi, suyun mecrasından çeşmelere kadar gelen kısımlarını onarmak maksadıyla günlük altı akçe ücretle “sanatında mahir” bir şahsı suyolcu,⁵⁸ çeşmelerin tamir edilmesi için günlük iki akçe ücretle meremmetçi olarak görevlendirmiştir.⁵⁹ Ayrıca suların geçtiği mahalle imamlarının da günlük birer akçe vazife ile bu tesislere nâzır olmalarını istemiştir (Karataş, 2008: 405). Abdülaziz Efendi’nin suyolunun ve su yapılarının bakım ve onarımı için tesis ettiği vakfın 1795 senesi muhasebesine göre vakıf senelik 22.944 akçe gelir elde etmiş, bunun 5790 akçelik kısmı su kanallarının yapımı ve tamiri ile ilgilenen su yolcuya ödenmiştir (Çiftçi, 2002: 64). Bursa’da Timurtaş mahallesinde bulunan Pınarbaşı suyunun suyolları için mahalle halkı tarafından tesis edilen vakfın gider kalemleri içerisinde iki çeşmeciye ücret ödenmiştir (Karataş, 2008: 391). Kıbrıs muhassılı Süleyman Efendi (1766) Lefkoşa’da açtığı su kuyularının ve yaptırdığı çeşmenin bakım ve tamiri ile ilgilenecek suyolcuya aylık 20 para ücretin, tesis ettiği vakıf kaynağından verilmesini şart koşmuştu (Dinç-Çelik, 2012: 46). Ebu-bekir Paşa, Kıbrıs’da Larnaka’ya getirdiği suyun sevki ve tesisleri kontrol için görevlendirdiği iki suyolcunun her birine 12 akçe ücret tayin etmişti (Tosun, 2004: 210; Dinç-Çelik, 2012: 42).

Süleymaniye cami ve imaretinin 1585 tarihli muhasebesinde (Barkan, 1977: 139) su yolcu, bennâ, neccar, meremmetçi, mutemed, katip gibi çalışanların adedi ve günlük ve yıllık aldıkları toplam ücret şöyledir:

Tablo 1: Süleymaniye Camii ve İmaretinde istihdam edilen bir kısım personel ve ücretleri

Hizmetliler	Çalışan sayısı	Günlük ücret	Yıllık ücret toplamı	Diğer ücret ödemeleri<?>
Süleymaniye Camii, Hisarlu çeşmesi, Cihangir Camii su yolcuları	15	59	21240	
Kağıthane su yolcusu	17	74	26640	
Kağıthane su yolcu mutemedi ve meremmat katibi	4	22	7920	
Kağıthane su yolcu neccarı ve bennâsı	3	11	3960	1397
Büyükçekmece köprüsü meremmetçisi ve su yolcu ve kervansarayı	3	9	3240	
Toplam	42	175	63000	1397

Süleymaniye Camii’nin 1586 yılı su yolcu ve kaldırımcı ücreti ve tamir masrafları 10244 akçe olup, bunun 7364 akçesi; Kağıthane su yolcu, tamir vb hizmetler için toplam harcama ise 26631 akçe olup, bunun 15015 akçesi ücret ödemeleridir (Barkan, 1977: 147).

Yaygın bir şekilde çeşmelere konulan tasları korumak ve temizlemek üzere “hâfız-ı tas” veya “hâfız-ı maşraba”lar tayin edilir ve bu kimselere günlük vakıftan ödeme yapılırdı. Bazen kent merkezlerindeki büyük sebillerle doğrudan ferraş adıyla görevlendirilen temizlikçiler tayin edilirdi.

58 Râh-ı âbi diye tanımlanan suyolculuk mesleği bu teşkilat içinde en önemli görevlerdendir. Suyolcular, suyun kaynağından itibaren başlayarak kanal ve künklerle yerleşim birimlerine getirilmesi, suyollarının yapılması, bozulan suyolları ve çeşmelerinin onarılması, suların çeşmelere düzenli akıtılması ve benzeri hizmetleri ifa eden şahıslara verilen isimdir. Bir suyolcunun vefat etmesi veya her hangi bir nedenle görevini bırakması durumunda yerine öncelikle oğlu atanırdı. Bkz. Karataş (2008: 393).

59 Vakfiye metni; Bursa Şeriye Sicilleri, nr.130/345 vrk 18 vd.

Tamiri gereken bir yapının vakfının geliri yeterli olmadığı durumlarda personel ödemeleri belli bir süre ertelenmekte, tamir işi öne alınmakta idi. Buna “rakabe” denilmiştir. Rakabe sisteminin uygulanması için nihai olarak Divan-ı Hümayun’dan onay alınması gerekiyordu (Hızlı, 1994: 55 vd; Yılmaz, 2017: 40).⁶⁰

5. Su Yapılarının Tamiri İçin İzlenen Usûl

Bir vakıf yapının tamiri yerleşik usûller içerisinde yürütülürdü. Tamir öncesi ön hazırlık ve planlama, tamir dönemi ve tamir sonrası yapının yeniden kullanıma hazır olduğu üç ayrı dönemde izlenmesi gereken idari, hukuki ve ekonomik esaslara riayet edilirdi.⁶¹

Bir vakfın sorumluluğundaki su yapılarının tamiriyle ilgili süreç şu şekilde ilerliyordu: Vakıf yapıların mütevellisi kadılığa müracaat ederek yapıların “müşahede olunmasını” talep eder. Kadılık veya 19. yüzyılda mahkeme, naib ve diğer bir görevlinin yanısıra hassa mimarlar, emin, su nazırı, kalfa, mimar ağa, şehremini, su yolcular gibi ehl-i hibre üstadlar, ehl-i vukuf kimseler ile bina işlerinden anlayan uzman bir heyet tayin eder, heyet ayrıntılı keşif raporunu hazırlardı. 19. yüzyılda mühendisler keşif komisyonlarında yer almıştır. Yirminci yüzyılın başlarında (1906) “Dersaadet’de Kâin Meberrât-ı Vakfiye’nin Hey’et-i Keşfiyesine Dair Nizamname” yayınlanarak subay, mühendis, kalfa ve diğer görevlilerden oluşan bir keşif heyeti kurulmuştur. Tamiratı yapılacak su yolu ve diğer tesislerle ilgili olarak Su nezareti “keşf” ve “taksim” defterleri düzenliyordu. Keşif defteri tamiratın toplam maliyetini, taksim defteri ise bu maliyetin ilgili kurum ve kişiler arasındaki dağılımını gösteriyordu.⁶² Keşif raporunda binanın onarıma muhtaç yerleri, ne tür malzeme kullanılacağı, malzeme miktarı, malzemenin birim fiyatı ve toplamı fiyatı, usta, neccar, ırgat, vs. sayısı ve ücretleri, nakliye, taamiye, kahve bahası gibi gider kalemleri ve son olarak tamiratın toplam tahmini bedeli yer alırdı. Heyete raporunu kadılık veya mahkemeye sunardı. Mahkeme heyetin hazırladığı raporu İstanbul’a, Divan-ı Hümayun’a dolayısıyla padişahın görüşüne sunar, onay alır ve bu raporu tekrar vakıf yönetimine gönderir, tamir sürecini başlatırdı. Vakıf eserlerin tamirleri bir komisyon huzurunda kayıtlara geçirilir, tescil edilirdi. Tamiri yapılan vakıf eserleri ve harcama kalemleri gösterilirdi. Tamiri biten yapılar tekrar bilirkişilerce kontrol edilir, keşif defterlerine riayet edilip edilmediğine bakılırdı. Hazırlanan rapor mahkemeye sunulurdu (Hızlı, 1993: 229; Başol- Çam, 2010: 8; Yılmaz-Dikmen, 2011: 227; 2012).

Bu uygulama uzun asırlar boyunca pek değişmeden devam etmiştir. 1582 yılında Kırkçeşme suyollarının bozulmuş olan yerlerinin tamir için Mimârbaşına ve Ayasofya mütevellisine yazılan hükümde; “zikrolunan mahallerin üzerine varub meremmâta muhtâc olan yerleri tahmîn-i sahîh ile tahmîn edüb dahi tamam ma’lûm ve zâhir olduktan sonra mahallesi ne mikdar akçe ile ta’mîr ü termîm olunmağa kâbil ise defter edüb sūdde-i sa’âdetime arz u i’lâm eylesin” denilmektedir.⁶³

19. yüzyılda yapılan tamir ve onarımlarda benzer yöntemler uygulandığı görülür. 1806 yılında İstanbul’da Kirazdere’ye yeni bir bend inşaatı, diğer bentlerin temizlenmesi ve bazı ilaveler konulması için şehremini, mimâr ağa ve diğer gerekli kişiler marifetiyle keşfi yapılmış

60 Rakabe ile ilgili Ebussud Efendi’nin fetvaları için bkz. Ahmed Akgündüz, *Şeyhü’l-İslam Ebussud Efendi Fetvaları*, 2018, s. 349; Öztürk (1995:190).

61 Bu süreçlerin detayları konusunda bkz. Yılmaz, 2017: 37 vd).

62 Ayrıntılı bilgi için bk. Çelik (2000; 2006: 35); Öztürk (1995: 193).

63 BOA, Mühimme Defteri, nr.48, s.124, hüküm 332.

ve keşif defteri ve bentlerin resimleri padişaha sunulmuştur⁶⁴. 1849 tarihinde Bahçe ve Belgrad köylerindeki Topuzlu, Yeni, Valide, Ayvat ve Kirazlı bendlerinin kış mevsimi gelmeden onarım gerektiren yerlerin keşfi yapılmış, tahmini 74.630,5 kuruş keşif bedeli çıkarılmıştır⁶⁵. 1882 yılında İstanbul'da suyolları ve bentlerin tamiri ile ilgili kapsamlı bir keşif raporu düzenlenmiş, ayrıntılı ölçümler ve çizimler yapılmış, tahmini keşif bedelleri verilmiştir⁶⁶. Bursa'da Abdülaziz Efendi'nin tesis ettiği suyolları ve yapıları ile ilgili 1842 tarihli bir keşif raporu hazırlanmıştır. Raporda yapılması gereken işler, gerekli malzeme ve bedeli, işçi ücretleri bütünüyle ayrıntılı dökümü verilmiş, tahmini 2990 kuruş keşif bedeli çıkarılmıştır (Karataş, 2008: 407).

6. Maliyet Tahmin Yöntemleri

Osmanlı Devleti'nde onarımı gereken su yapılarının keşif raporlarında onarımın maliyetleri de çıkarılıyordu. Maliyeti önceden bilinmeyen hiçbir işe izin verilmiyordu. Yeni bir tesisin yapımına veya bir tesisin onarımına başlamadan önce, maliyet tahmini demek olan "kârnâme" hazırlanıyordu. Kârnâme hazırlanması için iki yöntem kullanılmıştır: Keşif yöntemi ve Satranç-çini yöntemi.

Keşif yöntemi ile yeni bir tesisin yapımında veya bir tesisin onarımında yaklaşık maliyet değerleri çıkarılmaktadır. Keşif yönteminde ilk keşfe "keşf-i evvel", daha önce öngörülemeyen, yapım esnasında ortaya çıkan yeni ilave işler için yapılan ek keşfe "keşf-i sani" denilmektedir. Keşif raporlarında yapılacak işin bütün detayları, kullanılacak malzeme ve piyasa değerleri, işçilik ücretleri vs. diğer bütün harcamalar yeralırdı.

Diğer yöntem kareli yaprak metodu diye adlandırılan Satranç-çini yöntemidir. Hassa Mimarlar Ocağı tarafından kullanılmış, pratik bir maliyet tahmin yöntemidir. Bu yöntemde; "mimar yeni yapıyı ya da yapının onarımı yapılacak kısmının projesini, her bir karesi 1 arşın olan (1 arşın ortalama 75.8 cm'dir) kare taban altlıklı özel kağıtlara çizmektedir, çizilen plan veya görünüş önceden birim fiyatı bilinen kaç kareye oturdu ise kare sayısı ile kare birim fiyatının çarpımı onarımın tahmini maliyetini vermekte idi".

Osmanlı Devleti'nde kullanılan bu iki yöntem, günümüz maliyet hesaplamalarında kullanılan birim çarpan yöntemi ile benzerlik taşımaktadır. Günümüzde kamu inşaat maliyeti için ilgili resmi kurumlara ait (Karayolları, DSİ gibi) her yıl güncelleştirilen ve ülke genelini kapsayacak şekilde sabitlenen fiyatlar yerine, Osmanlı Devleti'nde güncel ve mahalli değerler kullanılmıştır (Yılmaz-Dikmen, 2011: 227, 233; Hızlı, 1993: 229).

7. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde dönemin taşıdığı zaruretlere ve politik tercihler nedeniyle eğitim, sağlık, bayındırlık ve sosyal güvenlik kapsamına giren amme hizmetleri uzun süre kamu, özel ve vakıf işbirliği içinde yürütülmüştür. Bu alanlarda gerekli alt yapının inşası, mevcut yapıların tamiri, hizmetlerin sürekli ifası ve finansmanının sağlanmasında bu üçlü mekanizma devreye girmiştir. Amme hizmetlerinin ifasında ve finansmanında görülen bu çeşitlilik ve yürütülen politikalar, günümüzde özel sektör ve vakıflar tarafından yürütülmesini teşvik eden politikalarla benzerlik arz etmekte, örnek ve öncü olmaktadır.

64 Fî 15 M sene 1221/ 4 Nisan 1806 tarihli; BOA, Cevdet Belediye, nr.6642.

65 BOA, İrade Meclis-i Vâlâ, nr.155/4449; Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul'un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı, (ed. Said Öztürk), c.2, s.36-44.

66 BOA, Y.A.RES, nr.15-28.

Bu çalışmanın konusu olan kentlerin su ihtiyacını temine yönelik abidevi su yapıları, bentler, kemerler, isale hatları, şehiriçinde halkın su temin ettiği çeşmeler vb. yapıların, gerek inşa, onarım ve bakımının finansmanı, gerekse hizmet/yönetim giderleri için günümüz mahalli idare bütçelerinden büyük pay ayrılırken, Osmanlı Devleti'nde kamu bütçesinden olduğu kadar, özel şahıs ve vakıf bütçelerinden harcama yapılmış, kamunun yükü hafifletilmiştir. Yatırım ve hizmetin finansmanında görülen bu çoklu yöntem, su hizmetinin yürütülmesinde de işletilmiş, kamu otoritesinin denetimi altında çoğunlukla vakıfların sorumluluğuna bırakılmıştır.

Kamu, özel şahıs ve vakıf işbirliği sayesinde kentlerin su talebi karşılanabilmiştir. Osmanlı kentlerine isale edilen suyun güvenilir, su arzının güvenli ve sürdürülebilir olmasında bu üçlü işbirliğinin büyük payı vardır.

Kaynaklar**Arşiv Kaynakları**

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. MKT. MHM. 531/9

Cevdet Belediye, nr. nr.4407, 6642

DH.MKT. 1507/61

Hatt-ı Hümayûn, nr.17541, 219/12126, 300/17799, 552/27198, 589/28951

İ.EV, nr.Za 1326-2

İ.MVL, nr.20426

İrade Dahiliye, nr. 5415, 16228

İrade Meclis-i Vâlâ, nr. 3/44, 155/4449, 192, 262/9895, 273/10578, 295/11951, 1767, 6819

Mühimme Defteri, nr.3, hüküm 77, 94, 1538, 1581; nr.4, hüküm 1088, 1471; nr.6, hüküm 267; nr.48, hüküm 332, 766, 767; nr.78, hüküm 1741; nr.89, hüküm 249

Y.A.RES, nr.15-28

İstanbul Müftülüğü Şer'iyeye Sicilleri Arşivi

Evkaf Müfettişliği, Defter no 289

Mahfel-i Şer'iyeye Mahkemesi, Defter no 24

Bursa Şeriye Sicilleri, nr.130/345; nr.B-130

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA): Defter no 638, 737, 742, 1388, 2163, 572, 580, 610, 737, 737, 737, 989, 580

Resmi Gazete, tarih: 14 Nisan 1930, Sayı: 1471; tarih: 10.09.2008, Sayı : 26993

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmed (1994). "Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası". *Vakıf Haftası Dergisi*, 11 Ankara, s.115-122.

Akgündüz, Ahmed (2018). Şeyhü'l-İslam Ebussud Efendi Fetvaları, İstanbul.

Altunay, Ahmet Refik (1988). *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı*, İstanbul.

Bakırer, Ömür (1973). "Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı İle İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması". *Vakıflar Dergisi*, Sayı 10, Ankara, s.113-126.

Barkan, Ömer Lütfi (1977). "Süleymaniye Cami Ve İmareti Tesislerine Ait Bir Yıllık Muhasabe Bilançosu". *Vakıflar Dergisi*, Sayı 9, Ankara, s.109-161.

Başol, Samettin- Mevlüt Çam (2010). "Keşif ve Tamir Belgelerinin Osmanlı İktisat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemi (Konya şer'iyeye sicillerinden örneklerle)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 27, Ankara, s.1-26.

Başol, Samettin- Mevlüt Çam (2012). "19. Yüzyılda Nevşehir'deki Çeşme Ve Su Yollarının Bakım, Tamir ve Onarımları", *Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu-Bildiriler*. Ankara, s. 95-110.

Bayram, Mikail (2010). “Selçuklular Zamanında Konya’da Su Şebekeleri”. *Su Medeniyeti Sempozyumu*. Konya. s.104-108.

Çeçen, Kazım (2000). İstanbul’un Osmanlı Dönemi Suyolları. İSKİ Yayınları, İstanbul.

Çelik, Gülfettin (2000). *Vakıf Su Tahlilleri Su Hukuku ve Teşkilatı*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul.

Çelik, Gülfettin (2006). “Su Tesislerinin Bakımı, Korunması Ve Tamiri”. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul’un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı, I-II* (ed. Said Öztürk). İstanbul.s.12-41.

Çiftçi, Cafer (2002). “Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı Ve Onarımında Vakıfların Rolü”. *U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı, 3, Bursa, s.57-74.

Diñç, Güven-Cemil Çelik (2012). “Osmanlı Dönemi Kıbrıs Su Vakıfları (1571-1878)”. *Mediterranean Journal of Humanities*, II/1, s.37-59.

Duymaz, A. Şevki (2003). *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri*. Dr. Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Eser, H.Bahadır, Dilek Memişoğlu, Gökhan Özdamar (2011). “Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo-Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, s.201-217.

Gencer, Bedri (2009). “Sosyal Devletten Kerim Devlete”. *Bilgi*, Sayı 19 (2009/2), İstanbul, s.1-18.

Genç, Mehmet (2014). “Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar”. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 42. Ankara, s.9-18.

Hızlı, Mefail (1993). “Osmanlı Vakıf Eserlerinin İnşa, Tamir Ve Restorasyonları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 5, Cilt 5. Bursa, s.219-232.

Hızlı, Mefail (1994). “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6. Bursa, s.53-70.

İbrahim Peçevî (1281/1864). *Tarih-i Peçevi*. C. I, Matbaa-i Amire, İstanbul.

İlhan, M. Mehdi (2008). “Osmanlı Su Yollarının Sevk Ve İdaresi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 27 Sayı: 44. Ankara, s.41-66.

Karataş, Ali İhsan (2008). “Bursa Suları ve Su Vakıfları”. *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2. Bursa. s. 379-417.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1969). “Kanuni Sultan Süleyman’ın Annesi Hafse Sultan’ın Vakfiyesi ve Manisa’daki Hayır Eserleri”. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 8. Ankara. s. 47-56.

Köç, Ahmet (2018). “XV-XVII. Yüzyıllarda Silistre’de Su Vakıfları”. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 49. Ankara. s.8-20.

Köksal, M. Asım (1987). İslâm Tarihi-Medine Devri, Cilt 1, İstanbul.

Kunter, Halim Baki (1938). “Türk Vakıfları Üzerine Mücmel Bir Etüd”. *Vakıflar Dergisi*, C. 1. Ankara, s.103-130.

Müderrişoğlu, Fatih- H. Çetin Arslan (1998), “Osmanlı Sanatının Mali Kaynakları. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 27. Ankara. s. 95-102.

Özcan, Güngör (2009), *Türkiye’de Kamu Harcamalarının Sosyal Refah Devleti Anlayışı Açısından Değerlendirilmesi*. Dr. Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

Öziş, Ünal- Ahmet Alkan-Yalçın Özdemir (2018). *Mühendis ve Mimar Sinan*. İzmir

Özoran, Beria Remzi (1982). “Kıbrıs Adasında Bekir Paşa Vakfı”. *Vakıflar Dergisi*, Sayı 16. Ankara. s. 27-29.

Öztürk, Nazif (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara.

Öztürk, Nazif-Mevlüt Çam (2010). “Evkafın Suları Veya Tarihte Su Vakıfları”, *Su Medeniyeti Sempozyumu*. Konya. s. 348-373.

Öztürk, Said (1999). “Sultan I. Ahmet Döneminde Edirne Sarayı Tamiri”. *I. Edirne Sarayı Sempozyumu*. Edirne. s. 269-274.

Öztürk, Said (2006). (ed.) *Osmanlı Arşiv Belgelerinde İstanbul’un Tarihi Suyolları Muhafaza ve Bakımı, I-II*, İSKİ Yayınları.

Öztürk, Said. (ed) *İstanbul Su Vakıfları I-X*, (İSKİ-yayınlanmamış metin)

Öztürk, Said (2007). “Osmanlı Devleti’nde Çevre Koruma Ve Geliştirme Uygulamaları”. *Çevre İnsan ve Tarih I-II*, (ed.) Said Öztürk. İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İSTAÇ AŞ) Yayınları, İstanbul, c.2, s. 421-1083.

Pamuk, Şevket (2000). *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler*. Ankara

Sağır, Yusuf (2016), “Osmanlı Su Vakıfları”. *Tarihin Peşinde, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 15, s. 445-473.

Sahillioğlu, Halil (1967). “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”. *TTK, Belgeler*, C. 4, Sayı 7-8, Ankara, s.1-33.

Saî Çelebi (1988). *Tezkiretü’l-Bünyan*. Yayına Hazırlayan: Sadık Erdem, İstanbul.

Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi (1989). *Solakzade Tarihi I-II*, Yay. Vahid Çabuk, Ankara.

Şensoy, Fatma (2006). “İstanbul’un Tarihi Vakıf Suları Ve Kırkçeşme”. *Suyu Arayan İstanbul*, (ed.) Said Öztürk, İSKİ Yayınları, İstanbul, s.71-144.

Tabakoğlu, Ahmet (2017). *Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi*. Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.

Tosun, Sevilay (2004). “Ebubekir Paşa ve Kıbrıs’taki İmar Faaliyetleri”. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt, 28 No:2, Sivas-Aralık, s.205-213.

Yılmaz, İbrahim (2017). “Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Yapıların Korunmasında Onarım Aşamaları”. *Journal of Ottoman Civilization Studies*, VOL. 3, no:4, s.36-61.

Yılmaz, İbrahim - S. Ümit Dikmen (2012). “Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemleri”. *6. İnşaat Yönetimi Kongresi*, Bursa TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 25-26-27 Kasım 2011, s. 227: Aynı yayım, *e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 7, Number: 1.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.vgm.gov.tr/faaliyetler/yatirimlarimiz/restorasyon-veya-onarim-karsiligi-kiralama>

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil1/bas/b078m.htm>